

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 719:711.438(497.473Slapnik)

Prejeto: 16. 12. 2019

Andrejka Ščukovt

univ. dipl. etn. in soc., konservatorska svetnica, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije,
območna enota Nova Gorica, Delpinova 16, SI-5000 Nova Gorica
E-pošta: andrejka.scukovt@zvksd.si

Katja Kosič

u. d. i. a., konservatorica, Delpinova 16, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije,
območna enota Nova Gorica, SI-5000 Nova Gorica
E-pošta: katja.kosic@zvksd.si

Vas Slapnik v Goriških brdih**IZVLEČEK**

V prispevku je predstavljen naselbinski spomenik – vas Slapnik in njena stavbna dediščina –, ki je bil zaradi organske prostorske umestitve naselja in svojstvene arhitekture z občinskim odlokom iz leta 1985 razglašen za kulturni spomenik lokalnega pomena. Največji razvoj je Slapnik doživel na prelomu iz 19. v 20. stoletje. Iz vasi so se pričeli izseljevati po letu 1947, po vzpostavitvi nove državne meje med Italijo in Jugoslavijo, ki je prebivalce gospodarsko in prometno odrezala od zgodovinske navezanosti na Furlanijo. V Slapniku danes ni več stalnih prebivalcev in objekti v vasi propadajo. Kraj je v zadnjem času doživel veliko pozornost ob napovedi, da bodo v njem snemali resničnostni šov.

KLJUČNE BESEDE

Slapnik, Goriška brda, naselbinski spomenik, vrednotenje, obnova, resničnostni šov

ABSTRACT**THE VILLAGE OF SLAPNIK IN THE GORIŠKA BRDA**

The contribution presents a settlement monument – the village of Slapnik and its architectural heritage. Due to its organic spatial setting and unique architecture, Slapnik was proclaimed the cultural monument of local significance with a municipal decree of 1985. After reaching its maximum development at the turn of the twentieth century, the village experienced the greatest emigration wave after 1947, following the demarcation of the new state border between Italy and Yugoslavia, which cut its inhabitants' economic and transport historical ties from Friuli. Today, Slapnik no longer has permanent residents and the buildings are falling to ruin. The village has recently come into the limelight at the announcement that it would be the site of filming a reality show.

KEY WORDS

Slapnik, Goriška Brda, settlement monument, evaluation, restoration, reality show

Uvod

Članek obravnava opuščeno vas Slapnik v Zgornjih Brdih, ki je v zadnjem času doživela veliko pozornost ob napovedi, da bodo v njej snemali resničnostni šov. Glede na veliko medijsko pozornost je lastnikom nepremičnin ta napoved prinesla predvsem nevšečnosti. Mediji so povzročili novodobni »romarski turizem« s številnimi obiskovalci, ki so iz Slapnika pričeli odnašati »spominke« o načinu življenja oziroma dejavnosti, ki se je odražal v tem delu Brd. ZVKDS, območna enota Nova Gorica, je za razumevanje spomeniških vrednot potencialnemu investitorju pripravil zgodovinski vpogled v razvoj dogodkov, ki so vodili v današnje stanje Slapnika, ter analizo stanja objektov vasi s konservatorskimi usmeritvami, ki bodo v pomoč pri morebitni pripravi projektne dokumentacije za obnovo vasi.

Vsaka zgodovinska stavba ali naselje ima lastno, pogosto burno zgodovino, ki jo lahko razberemo iz njene marsikdaj kompleksne grajene strukture. Ta je avtentičen dokaz življenja in ustvarjanja preteklih generacij ter obdobj. Pričujoči prispevek je dopolnjen verzija strokovnega elaborata¹ Konservatorske smernice za ohranjanje in varovanje naselbinskega spomenika Slapnik – Vas, EŠD 4760, ki sta ga konservatorji ZVKDS, območna enota Nova Gorica, pripravili za investitorja napovedanega resničnostnega šova, ki naj bi potekal v Slapniku.

Postopek za ugotavljanje stanja naselbinskega in stavbnega tkiva na območju Slapnika je potekal na podlagi terenskih ogledov konservatorj, pisnih virov ter primerjave razpoložljivih katastrskih map in dveh diplomskih nalog,² ki obravnavata to naselje. Na terenu smo območje naselbinske dediščine vrednotili tako, da smo analizirali stanje obstoječega stavbnega tkiva in pripadajoče nepozidane površine. V času terenskega dela so bili posneti še številni fotografski posnetki objektov v vasi. Po pregledu celotnega naselja smo označili stopnjo ohranjenosti objektov ter usklajenosti z zasnovno in morfologijo naselja ter prevladujočo stavbno tipologijo. Za oceno stanja ohranjenosti naselja v prostoru so bile v skladu z veljavno metodologijo ZVKDS za vrednotenje naselbinske dediščine³ ocenjene naslednje prvine:

- objekti z lastnostmi dediščine, za katere smo ugotovili, da imajo ohranjene prvine, ki jih prepoznavamo kot vrednote,
- moteči objekti, ki so grajeni na lokacijah zunaj vasiške gručice in s tem degradirajo poselitveni model Slapnika,
- ruševine oziroma porušeni objekti,

- zelene površine in odprt prostor kot pripadajoča nepozidana funkcionalna površina znotraj naselja ali v neposredni bližini.

Na podlagi starih katastrskih map, dveh diplomskih nalog, fotografskih posnetkov iz leta 1953, t. i. Orlovih ekip Slovenskega etnografskega muzeja in obstoječega stanja smo izdelali tudi simulacijo razvoja naselja skozi čas. Nazadnje so bili obdelani še posamezni elementi oblikovanja oziroma t. i. naselbinski detajli, kot so strehe, dimniki, strešni venci, stavbno pohištvo, spahnjence, okenski okvirji in portali.

Vas Slapnik v Zgornjih Brdih

Vas Slapnik⁴ leži v Goriških brdih, ki so gričevnata pokrajina na zahodni meji med Slovenijo in Italijo. Domačini Brda delijo na Zahodna in Vzhodna Brda oziroma tudi na Zgornja in Spodnja Brda. Slapnik leži v Zgornjih Brdih na sončnem pobočju Korade,⁵ na 360 metrih nadmorske višine in zahodno od izvira potoka Kožbanjščka. Vas sestavljata dve gruči stavb. Prva obsega južni del naselja in predstavlja ruševine dveh domačij (Hrast in Skalar), medtem ko se je severni naselitveni prostor izoblikoval ob glavni vaški cesti kot stavbni niz treh domačij (Medar, Brzoni – po nekaterih podatkih Kobaj – in Grbun), ki se proti zahodu ponovno formira v dve večji gručasti domačiji (Lajner in Gocer).

Slapnik danes obdajajo zaraščajoči se vinogradi, senožeti, pašniki in obdelovalne površine, ki pričajo o načinu življenja in gospodarjenju prebivalcev v Zgornjih Brdih do prve polovice 20. stoletja. Vpliv sredozemskega podnebja, posebni mikroklimatski pogoji ter rodovitna tla iz plasti peščenjaka in laporja so omogočili pridelavo pridelka v terasah in na njivskih površinah skoraj skozi celoletni cikel. Zato je bilo nekoč v okolici vasi več teras in njiv posejanih s trto, ječmenom, ovsom, fižolom in repo. Pomemben vir zaslužka je bila tudi prodaja oglja v Čedad in Krmin, po izgradnji občinskih cest konec 19. stoletja pa prodaja drv v Furlanijo.⁶ Od sadnih dreves so prvi zaslužek v letu prinesle češnje. Zaradi zatišne lege so rasli vinogradi z dobrim grozdem. Jeseni so v Gorico vozili prodajat še kostanj: sprva z vozovi, po izgradnji železnice pa so ga pričeli prevažati do železniške postaje v Plave ob Soči in od tu naprej z vlakom. Doho-

¹ ZVKDS OE Nova Gorica: Kosič in Ščukovt: *Konservatorske smernice za ohranjanje in varovanje naselbinskega spomenika Slapnik – Vas, EŠD 4760*.

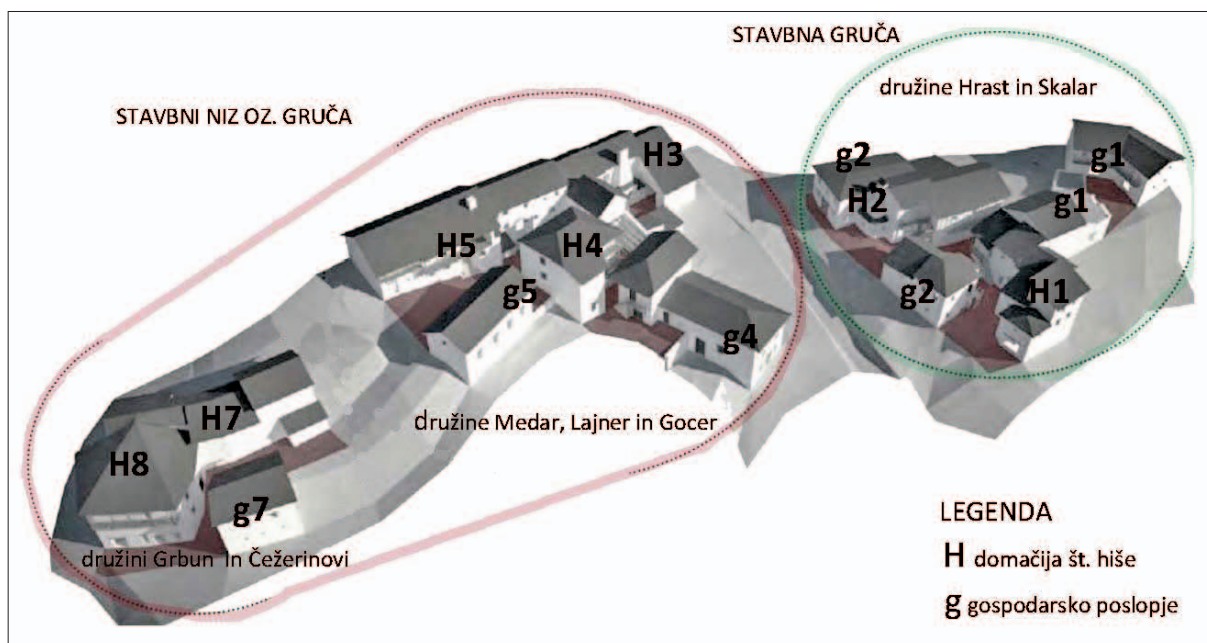
² Prinčič, *Arhitekturni izris*; Šolar, *Idejna zasnova*.

³ ZVKDS OE Nova Gorica: *Navodila – splošne strokovne usmeritve*, str. 1–2.

⁴ Vas Slapnik je z »Odlokoma o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov ter naravnih znamenitosti na območju občine Nova Gorica« razglašena za naselbinski (etnološki) spomenik (Uradno glasilo občin, št. 8/1985).

⁵ Hrib Korada stoji zahodno od reke Soče, na severnem robu Goriških brd. Z njenega vrha je lep pogled na večino gora nad reko Sočo. Ob lepem vremenu lahko poleg Julijskih Alp vidimo tudi Dolomite, Karnijske Alpe, Kamniško-Savinjske Alpe, Golake in Snežnik. V bližini vrha, proti vzhodu stoji cerkev svete Gerderce (<http://www.hribi.net/gora/korada/>) (11. 3. 2019).

⁶ Gomiršek, Speča Trnjalčica, str. 41.

Poselitev Slapnika (izdelala: Katja Kosič na podlagi izrisa Blaža Šolarja, 2019).

dek so menda prinašale tudi oljke in prodaja žganja. Vsaka hiša v vasi je imela krave in par volov ter je vzrejala prašiče in kokoši. Po izročilu je bil Slapnik med najpremožnejšimi vasi v Zgornjih Brdih.⁷

Naselje se s svojo lego vklaplja v okoliško kulturno krajino. Zaradi urbanistične zasnove in arhitekture je edinstveno v briškem prostoru. Večina prebivalcev se je iz Slapnika izselila po koncu druge svetovne vojne, po vzpostavitvi italijansko-jugoslovanske državne meje, ko so kmetje izgubili trg za prodajo pridelka. Življenje v Slapniku je postalo težko, ustrezne cestne povezave, ki bi jih povezovala s slovenskim zaledjem, pa tudi niso nikoli zgradili. Zadnji prebivalci so vas zapustili po furlanskem potresu leta 1976 oziroma na začetku osemdesetih let 20. stoletja. Veliko se jih je izselilo v tujino, v Italijo in druge evropske države ter Avstralijo, nekaj pa v bližnja industrijska središča, kot na primer v Novo Gorico.

O nekdanjem dobrem gospodarskem položaju prebivalcev Slapnika pričajo tudi stanovanjske stavbe in gospodarska poslopja. Vas je danes opuščena in objekti propadajo. Čeprav je vas pretežno v ruševinah, razgibani stavbni volumni, oblikovni elementi in detajli na njih, pa tudi uporaba lokalnega materiala, kot so les, kamen in prvotna kamnita kritina – skrle, danes še vedno opozarjajo na premožnost prebivalcev oziroma naselja. Med kakovostne oblikovne elemente na objektih štejemo kamnite okenske in vratne okvirje, razvejane ganke, plitke korčne strehe z mogočnimi dimniki ter široke strešne napušče nad glavnimi fasadami, ki jih krasijo barvane planete ali

skrle. Od ohranjene notranje opreme so pomembna ognjišča v *spahnjencah* oziroma *žbatafurjih* in krušne peči. Etaže med seboj povezujejo kamnite ali lesene stopnice.⁸

Z vplivi gradnje in oblikovnimi elementi sredozemskega stavbnega tipa in bližnjega furlanskega vpliva, izhajajoč iz lokalnega okolja in načina življenja, je stavbarstvo v Slapniku dobilo samosvojo identiteto. Tipično zanj je, da se stanovanjski in gospodarski objekti drug na drugega navezujejo tudi s podhodi, stopnišči in z uporabo javnih površin, kot so dostopi in poti do objektov.

Zaradi posebnosti terena in racionalne izrabe kmetijskih zemljišč je za Brda značilno, da so v glavnem poseljena z manjšimi naselji. V Brdih je osnovni stavbni tip hiša, ki pod eno streho združuje stanovanjsko in gospodarsko namembnost. Nadgradnja osnovnega tipa je domačija, ki poleg stanovanjske hiše obsega še posamezna gospodarska poslopja, ki se povezujejo v stegnjene stavbne nize. Za nekatere vasi v Brdih so značilne tudi domačije z gručo objektov znotraj dvorišča. Gradnja objektov je v Brdih od nekdanj potekala aditivno, glede na gospodarsko stanje, potrebe, prostorske možnosti in tudi glede na »modo«, bližnje furlanske vplive. Tradicionalni gradbeni material v Brdih je kamen; fliš ali oponka, tj. zrnata eocenska sedimentna kamnina, sestavljena iz menjajočih se plasti peska, peščenjaka in laporja. Strešna konstrukcija je iz lesa (velikokrat kostanjev les). Prvotna kritina v Brdih so bile kamnite skrle,

⁷ Prav tam.

⁸ ZVKDS OE Nova Gorica, Terensko delo, januar–marec 2019.

danes korci. Ponekod je za kritino izpričana tudi slama.⁹

Za Brda je značilno, da je bila do prve polovice 20. stoletja večina zemljiške posesti v lasti plemiških družin, ki so ponekod posedovale cele vasi. Kmečko prebivalstvo – koloni – so imeli zemljo in stavbe v dednem zakupu ali v obliki kratkoročne, srednjeročne ali dolgoročne pogodbe. Kolon je dobil objekte in zemljišče v obdelavo, v zameno pa je moral posestniku dati del pridelka.¹⁰

Naselbinski razvoj Slapnika

Najstarejša znana (sicer posredna) omemba Slapnika je iz 15. oziroma 16. stoletja in potrjuje, da je vas zagotovo obstajala med letoma 1505 in 1510, saj so bili njeni prebivalci *Foscha, Lovrenc in Gendrud uxor Marshonitz ys Slapnika*.¹¹

V 18. in v prvi polovici 19. stoletja je Slapnik obsegal deset hišnih številk. Z vsemi zemljišči vred je bil last grofov Colloredo iz Melsa oziroma Gorice. Do kdaj so prebivalci Slapnika imeli status kolonov, ni znano. Predvidevamo, da so grofje Colloredo svojim kolonom zemljo in hiše prodali šele konec 19. stoletja.¹²

Meje naselja Slapnik je jožefinski kataster leta 1789 zamejil takole: »Slapnik meji na vzhodu na cesto, ki pelje iz Žarščine v Vrhovlje in se začne s kamnom, ki leži na kraju, ki mu rečejo Verhslatno, pa do zadnjega kamna na kraju, ki mu rečejo Verhgrapa. Od tam poteka meja do križišča cest v kotu travnika, ki ga imata Erze-

tič (Ersetig) in Sirk. Na zahodu poteka do potoka Kuka-va (Ciukava) do grebena, imenovanega Tern, v bližini travnika, imenovanega Zaslatnu, ki je last Erzetiča (Arsetig). Od tam poteka proti zahodu do kamna, imenovanega Verhslatno, v bližini ceste, ki vodi iz Vrhovlja v Žarščino in se konča v kotu travnika, last Tomaža Erzetiča (Arsetig). Na jug meji cesta, ki vodi iz Vrhovlja v Slapnik do kamna, imenovanega Naverh, nato poteka po potoku Kolimber, in ko hodimo proti jugu po omenjeni cesti vzdolž imenovanega potoka vse do sotočja potokov Teja in Kukava. Na severu so iste meje kot na zahodu. Deli se na dva okoliša: okoliš vasi in okoliš Podberda.«¹³

Za analizo naselbinskega razvoja Slapnika so bili v pomoč zgodovinski zemljevidi: jožefinski vojaški zemljevid, nastal v letih 1763–1787 (1803), franciscejski kataster (1812) in italijanski kataster (1923). Zasnova in morfologija naselja oziroma berljivost naselbinske strukture iz navedenih zgodovinskih zemljevidov pokažejo, da lahko prepoznavamo dve večji razvojni fazi. Prvo fazo predstavlja poselitev območja, kot je izpričana na vojaškem zemljevidu iz srede 18. stoletja.¹⁴ Druga faza zajema čas preloma iz 18. v 19. stoletje in prvo polovico 19. stoletja, ko se je rast naselja zaključila. V drugi polovici 20. stoletja so postavili še dve novi gradnji ob današnji vstopni poti v naselje.

Na zemljevidu iz let 1763–1783, izdelanem za vojaške potrebe, na katerem so popisane poti, naselja, zgradbe, reke, potoki ter gozdne in obdelovalne površine, je naselbina poimenovana *Slapnik* in zapisana z malimi črkami. To pove, da so Slapnik obravnavali

Slapnik na Vojaškem zemljevidu 1763–1783 (1804)
(Rajšp (ur.) Slovenija na vojaškem zemljevidu, zvezek 3, sekcija 156).

⁹ ZVKDS OE Nova Gorica, Mapa Slapnik in terensko delo, januar–marec 2019.

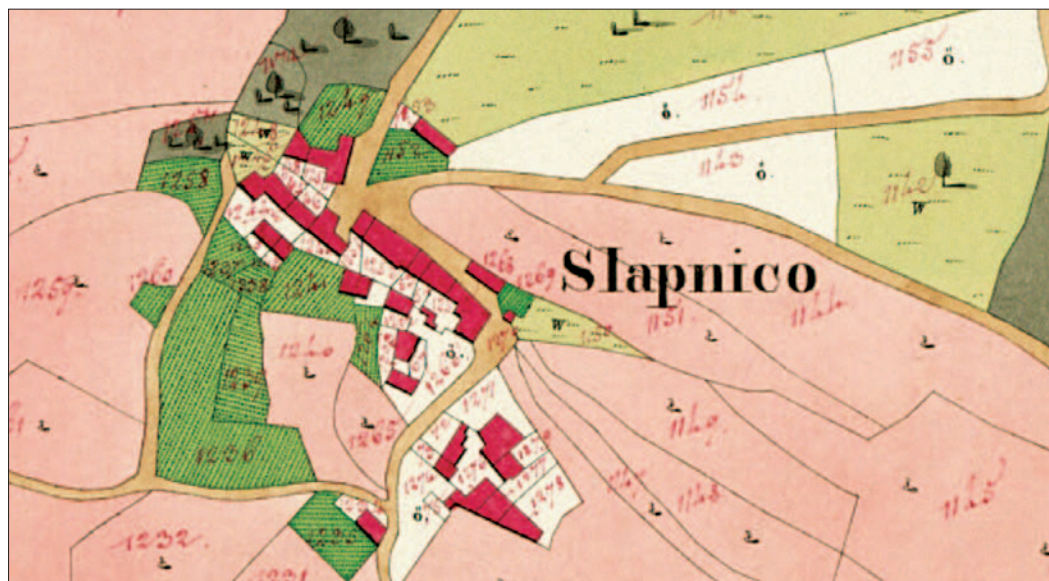
¹⁰ Vilfan, Izročilo o kolonatu, str. 137–151.

¹¹ Gomiršek, Speča Trnjulčica, str. 41.

¹² Prav tam.

¹³ Prav tam, str. 39.

¹⁴ Rajšp (ur.), Slovenija na vojaškem zemljevidu, zvezek 3, sekcija 156.

Slapnik na franciscejskem katastru (ARS, AS 179, k. o. Kožbana).

kot manjše naselje, ki je bilo del sosednjega naselja Nozno jugozahodno od Slapnika, ki je »oddaljeno 1/4 ure in od slemenske ceste Vrtače, ki povezuje Brda s Soško dolino, pa 5/8 ure«. ¹⁵

Franciscejski kataster za k. o. Kožbana, kamor sodi vas Slapnik, je bil izdelan v prvi četrtini 19. stoletja in je v merilu 1 : 2880. Objekti so pobarvani z rdečo, kar pomeni, da so bili zidani. Okrog naselbine so zarisane še obdelovalne površine. Ta katastrska mapa predstavlja tudi največji naselitveni obseg vasi. ¹⁶

Italijanski zemljiški kataster iz prve polovice 20. stoletja prav tako kaže podobo strnjene vasi. Vas so takrat obdajali vinogradi, senožeti oziroma travniki

ter gozdne, njivske in pašne površine. Spisovni del iz katastra pokaže, da je bilo v vasi okrog 20 stavbnih in 26 zemljiških parcel. Vse stavbe so bile zidane iz kamna. Stanovanjske hiše so bile večinoma nadstropne, z dostopi preko notranjih ali zunanjih stopnišč. K domačiji so poleg hiše sodili vinska klet, hlev s skednjem/senik, svinjak, shramba za pridelke/mesnine, kokošnjak in drvarnica. Vstop do nekaterih domačij so bili podhodi. Hlevi s seniki, kleti, shrambe in drvarnice so bili običajno samostojno stoječi objekti. Med večje kmetijske površine so prištevali vinograde in gozd, sledili so pašniki in senožeti. Nekaj je bilo njiv in zelenjavnih vrtov. Dvorišča so pripadala večjim domačijam. ¹⁷

Situacija strešin v Slapniku, stanje 2019 (izris: Katja Kosič).

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ ARS, AS 179, k. o. Kožbana.

¹⁷ ZVKDS OE Nova Gorica, Terensko delo, januar–marec 2019.

Goucari, stanje leta 1953 (SEM, Teren 10).

Glede na analogije iz briškega prostora predstavlja najstarejši tip bivališča hiša, ki je eno- ali dvodelen objekt z bivalnim prostorom v pritličju, kjer je stala kuhinja z (nizkim) ognjiščem. K hiši so nato glede na potrebe prizidali gospodarsko poslopje, ki je lahko služilo kot hlev za govejo živino ali kot vinska klet. V kleti so poleg vina lahko hranili tudi pridelek. Do povečanja obsega stanovanjskih površin je prišlo v 18. in 19. stoletju. Uveljavil se je nadstropen objekt, ki je obsegal pritličje, nadstropje in nizko podstrešje. Prostori so se prostorsko ločili po etažah glede na funkcijo. V pritličju so bili namenjeni bivanju in shranjevanju pridelka, v nadstropju pa so bile sobe za spanje in shranjevanje pridelka (*kašča*: suhe mesnine, žito).

Do pomembnega napredka v stavbnem razvoju je prišlo v 19. stoletju, ko so k hiši prizidali *spahnjenco* – izzidek pravokotnega ali večkotnega (redko krožnega) tlorisa. Prvotno kamnito kritino – skrle – so takrat nadomestili *korci*. V začetku 20. stoletja se je uveljavilo še notranje stopnišče s hodnikom.

Grajena struktura v Slapniku

Hiše v Slapniku so postavili premišljeno.¹⁸ Stojijo na sončni legi in so zavarovane pred neugodnimi vremenskimi vplivi, še zlasti burjo. Objekti so zgrajeni po sredozemskem vzorcu v okviru dvorišča ali z dodajanjem poslopij v stegnjene stavbne nize. V slednjem primeru stavni nizi zamejujejo tudi vaško pot.

Poudarjeni kamniti arhitekturni členi, kot so

Goucari, stanje leta 2019 (foto: Andrejka Ščukovt).

¹⁸ https://www.geoprostor.net/piso_Brda (15. 2. 2019).

kamniti okenski in vratni okvirji, ki so pomembni dekorativni elementi hiš, so pogosto *špičeni* in brez posebnih detajlov.¹⁹ V glavnem so okenski okvirji preproste kvadratne ali pravokotne pokončne oblike. Vratna odprtina je na vrhu navadno zaključena z ravno preklado. Okvirji so širine med 12 in 17 cm, globina pa je okrog 20 cm. Kamniti okvirji iz apnenca segajo malenkost izven ravnine fasadnega pasu, tj. ometa. Kamniti okvirji iz flišnega peščenjaka so običajno poravnani s fasado. Nekaj gospodarskih objektov, predvsem vinskih kleti, ima značilno polkrožno zaključeno vratno odprtino. Na stavbah je prisotna tudi imitacija kamnite obrobe v ometu.

Zaradi varnosti so ponekod v pritličju ter nadstropju stanovanjskih in gospodarskih objektov okenske odprtine zavarovali s kovanimi rešetkami. Stavbno pohištvo je bilo leseno. Historična okna v nadstropju so dvokrilna in deljena na križ ali s trojno členitvijo. Lesena okna z enojno zasteklitvijo imajo polna polkna. Vrata so lesena in eno- ali dvokrilna. Novejša okna so dvokrilna s polkni na lopute. *Škure* (polkna) so v vasi samo tam, kjer je njihova funkcija nujno potrebna.²⁰

Zunanje stopnice so lahko enoramne, preproste, lesene ali kamnite iz enega obdelanega kosa kamna, lahko tudi zidane. Notranje stopnice so v glavnem lesene, pri tem so prve tri oziroma štiri kamnite.²¹

Uvajanje dimnika in stropa v kuhinji je v mediteranskem stavbarstvu posledica nastanka večnadstro-

Primer ganka z lesenim zunanjim stopniščem na kamniti podlagi (SEM, Teren 10, 1953).

¹⁹ Manj kakovostni flišni peščenjak za kamnoseške detajle ni primeren.

²⁰ Določitev barv stavbnega pohištva bo opravljena na podlagi sondiranja oken in vrat v poznejši fazi obdelave naselja.

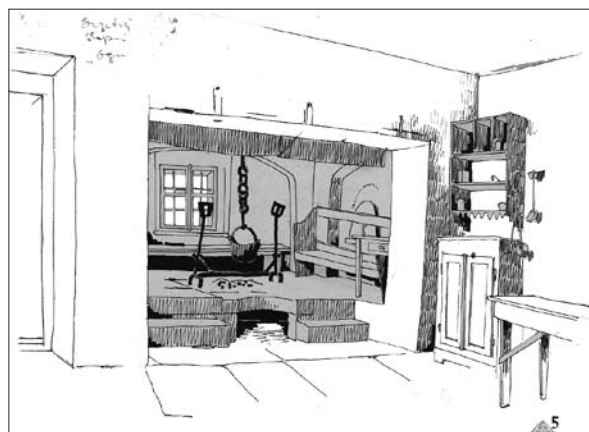
²¹ ZVKDS OE Nova Gorica, Terensko delo, januar–marec 2019.

pne stanovanjske stavbe. Tam, kjer prevladuje nadstropnost, je to najbrž tudi glavni vzrok, da so hišam že zelo zgodaj prizidali dimnik za odvajanje dima.²² Tradicionalno stoji na strehi hiše le en večji dimnik.

Kuhinja je bila vedno najpomembnejši družinski prostor. V Slapniku so dokumentirana štiri ognjišča. Pozidana so iz kamna in ometana. Površino kurišča zaključuje lesen tram, kamniti rob ali planete dimenzije 12 x 25 cm. Ognjišče je od tal dvignjeno okrog 50–60 cm. Odvod dima z ognjišča je bil v napo in od tu v zidan dimnik. Napa stoji okrog meter in pol nad ognjiščem in je lahko pritrjena na dva okrogla stebra ali grede in spojena z dimnikom. Na napi je običajno stala lesena polica za posodo. Sprednja stran ognjišča je bila namenjena gospodinji. Za lažji dostop gospodinje do kurišča je sprednja stran pogosto konkavno zaključena.²³

Dokumentirana ognjišča v Slapniku so postavljena na sredino *spahnjence*. V hišah Slapnik št. 3 in Slapnik št. 5 so tla kurišnega prostora dvignili od tal za toliko, da so lahko nanj položili lesen pod ali kamnit tlak ter postavili klop. Na podest dostopamo po stopnicah (2 višini). Najizrazitejši del ognjiščne opreme so kovana stojala, verige trpiž.²⁴

Leta 1898 rojena domačinka Roza Erzetič je povedala, da je »od starejših ljudi slišala, da so na ognjišču kurili t. i. osvetino, staro šego kurjenja pomladanskega panja, ki je bila pomembna šega na prehodu iz zimskega v pomladni čas in povezana z opravili, v tem času. Povedala je, kako so panj pripravili, prej kot so ga prinesli na dvorišče. Na dvorišču so na sprednji (prežgani) del zavrtali štiri luknje na križ in vanje potem zabili lesene AČLE (kline). Če je osvatin potem na ognjišču tako pogorel, da je OČALIN z AČALAMI ostal cel, so rekli: 'Očalin odganja zim, zatuso uen z njim', in so ga vrgli na

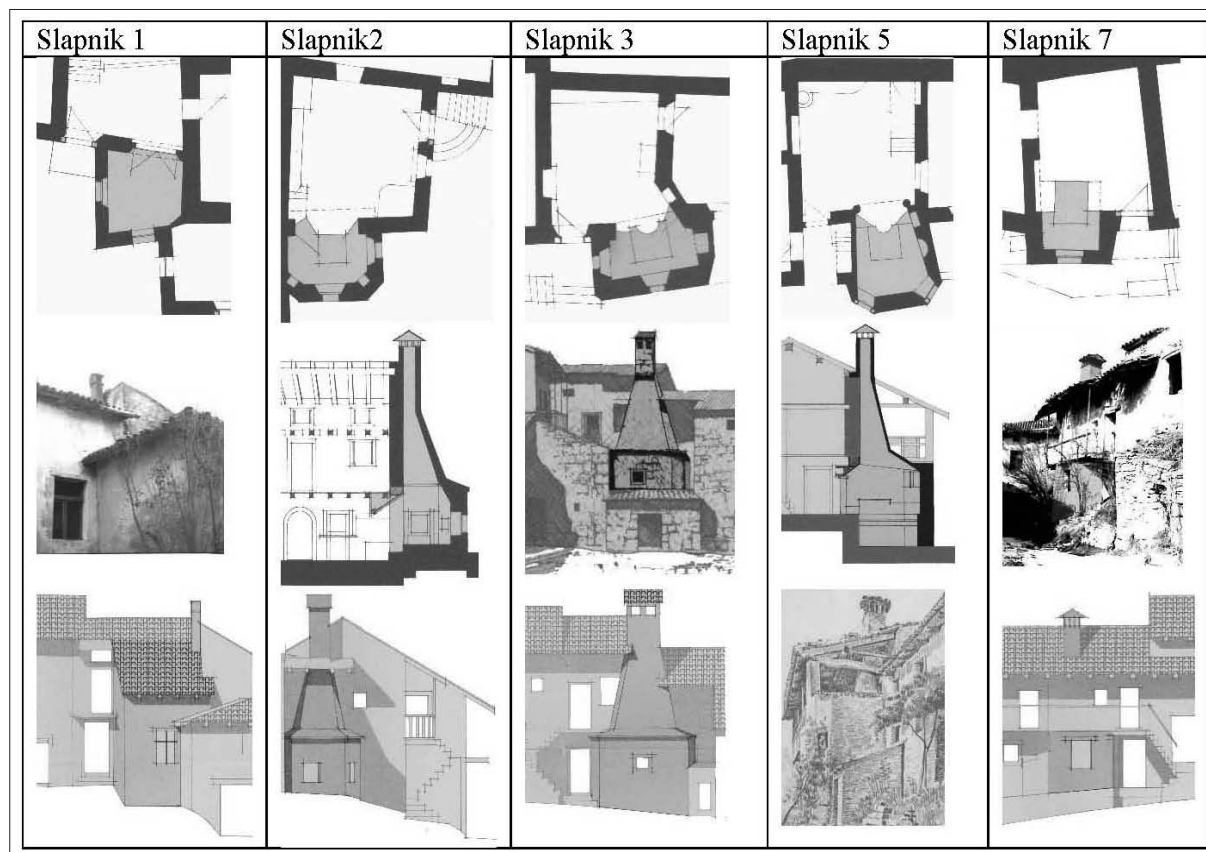

Dokumentirana ognjišča v Slapniku (SEM, Teren 10, 1953).

²² Ščukovt, Kuhinja v Vipavski dolini, str. 425.

²³ ZVKDS OE Nova Gorica, Terensko delo, januar–marec 2019.

²⁴ ZVKDS OE Nova Gorica, Terensko delo, januar–marec 2019.

Dokumentirane spahnjence v Slapniku (izris: Aleš Princič, 1983).

dvorišče. Panj je lahko prižgal na ognjišču z osmoljenimi subimi leskami le gospodar. Ko je zgorel, so po njem od časa do časa posipali iglice MRENJA (brina). Prvo ZIMJANKO (vrč za vino), ki se je natočilo tisti večer, je gospodar počasi polival po osvatinu. Gorenje panja je od časa do časa povzročalo presketanje. To je glas drevesnega duha. Razumeli pa so ga le nekateri, predvsem tisti, ki so štrijali (vedeževali) in zdravili. Takrat so tudi verjeli, da bo, če se tistega dne prikaže kušarica, leto za leto slabo in da preti lakota. Prav zato so jo nekateri tudi ubili, misleč, da bodo s tem preprečili nesrečo. V navadi je bilo tudi, da so tisti večer izrezljali leseno žlico ali polentar, ki naj bi imel moč odganjati lakoto. Osvetinski mlaj je pomenil tudi konec sečnje lesa za vse potrebe in namene. Takrat so tudi verjeli, da je kstanjev panj neprimeren za osvatin, ker da je bila iz takega lesa iztesana Noetova barka.»²⁵

Pod italijanskim vplivom je briška kuhinja doživela pomembno spremembo zaradi pozidave posebnega prizidka – *spahnjenice* oziroma *žbatafurja*, kot mu pravijo v Brdih. Prvotno kuhinjo so posodobili tako, da so jo povečali z izbočenim zidom. Tako je ob prvotni stavbi nastal izpahnjen prizidek – *spahnjenica* –, ki funkcionalno pomeni uvedbo posebnega prostora, namenjenega izključno kuhanju. Spahnjenico,

v kateri še vedno stoji odprto ognjišče, so na vrhu zaprli z napo okroglega ali večkotnega tlorisa in iz nje speljali dimnik. Ognjišče v spahnjenici obvladuje skoraj ves prostor. Visoko je do $\frac{3}{4}$ metra. V podnožju na sprednji strani ima izsek, da se je gospodinja lažje premikala ob ognjišču. Izsek je služil še spravilu drv. Ognjišča v Slapniku niso krasili, kot je bilo v navadi v Vipavski dolini ali na Krasu.²⁶

Lesen odprt hodnik – *gank* – »*paju*«, kot mu pravijo v Brdih, je zunanja komunikacija v nadstropje hiše. Praviloma leži na vzdolžni fasadi. Nosijo ga notranji podaljšani stropni tramovi. Pohodna površina na ganku so deske. Ograja je izdelana iz pokončnih razmaknjenih desk (*lat*). Poleg ganka na stanovanjski hiši so ga imeli navado postaviti tudi na gospodarsko poslopje. Ti ganki so imeli funkcijo sušenja pridelka. Gank je bil preprost, s pohodnimi deskami in latami, ki so jih vpeli v strešni napušč. V 20. stoletju so lesene ganke z uvajanjem konstrukcijskih novosti in z novimi gradivi nadomestili armiranobetonski balkoni.

Strešni napušč nad glavnim pročeljem hiše je daljši. Njegova funkcija je bila zaščita odprtih in ganka, lahko pa je služil tudi za senčenje prostorov in sušenje pridelka. Napušč tvorijo špirovci z obdelanimi glavami. Pravokotno nad njimi so letve, ki nosijo

²⁵ Medvešček, Osvatina, str. 153.

²⁶ Ščukovt, Kuhinja v Vipavski dolini, str. 423–432.

planete in so dimenzij 12 x 25 cm. *Planete* so okrasili s pomakanjem vogalov v apno. Ponavljajoči se vzorec je v obliki romba. Napušči na stranskih fasadah so kratki ali jih sploh ni. Na nekaterih stanovanjskih hišah, še pogosteje pa na gospodarskih poslopih, so *planete* nadomestile deske. Pri starejših historičnih kritinah so na letve dimenzij okoli 5 x 7 m položene skrle in nanje korci.

Hišni inventar

V Slapniku je danes mogoče videti le še nekaj ohranjenega inventarja, na primer lesene vzdane omare, žitne skrinje, nekaj kuhinjske opreme in v vinskih kleteh sode ter prešo. Sicer pa je poleg skrinje, ki je sodila v glavno opremo in je služila za shranjevanje obleke, med osnovno hišno opremo sodila še miza, ki je imela pod ploščo korito za mesenje testa. Sledijo klopi in stoli različnih oblik, sklednik in zibelka. Premožnejše družine so si v prvi polovici 20. stoletja privoščile še omaro in posteljo. V shrambi so stale večje skrinje za žito.²⁷

Historični *tlak* v hiši je bil obdelan kamen pravokotne oblike ali pa so to bile kamnite plošče nepravilnih oblik. Kamniti tlak so položili v kuhinjo in v prostore z gospodarsko namembnostjo. Poleg kamna so bile v uporabi deske. V dveh primerih so bile tlak barvane šesterkotne betonske plošče, ki so jih izdelali v prvi polovici 20. stoletja.

Gospodarski objekti

Vinska klet je samostojen objekt. Stoji v neposredni bližini hiše ali je prizidana kuhinji. V slednjem primeru je vhod v klet tudi skozi vrata v kuhinji. V kleti so stali leseni vinski sodi na hrastovih legah, ki so bili dolgi tudi do 10 m. Lege slonijo na kamnitih podstavkih. Podobno kot drugod v Brdih so lahko v

klet poleg vina spravili tudi suhomesne izdelke ali v posebne lonce shranjeno mast. Vinske kleti pravokotnega tlorisa so sezidane iz kamna in tankoslojno ometane. Tlak v kletih so bile kamnite plošče. Predel kleti, kjer so hranili sode, ni bil tlakovan oziroma je bila pod sodi zbita zemlja. Strop je bil lesen.

V briškem prostoru se je pričela hlevska živinoreja uveljavljati v 19. stoletju. Hlevi v Slapniku stojijo kot samostojne stavbe v stavbnem nizu ali v stavbni gruči domačije. Služili so bivanju goveje živine. Tako kot drugi objekti v Slapniku so tudi hlevi zidani s kamnom. Njihova velikost je bila odvisna od premožnosti lastnika. Navadno je prostor nad hlevom služil za shranjevanje stelje in sena. V hlevu so stale jasli za par glav goveje živine. Hleve pokriva korčna kritina, korci pa so postavljeni na kamniti kritini – *skrle* –, ki jo nosijo močnejše late.

Kokošnjak je poseben zaprt prostor za kokoši. Lahko je del hleva ali samostojno stoječ pritličen prizidek, zgrajen iz kamna, ki ga pokriva enokapna streha.

Svinjak je samostojno stoječa pritlična stavba, prislonjena ali prizidana na drug objekt. Pokriva ga enokapna streha, krita s korci. Ohranjen primer v Slapniku je svinjak v gospodarskem objektu.

Svinjski kotel je bil iz kamna ali opeke pozidana peč z vgrajenim litoželeznim kotlom, pod katerim je bilo kurišče. V njem so kuhali krmo za prašiče, postavljen pa je bil v gospodarskem objektu. V enem primeru je svinjski kotel v Slapniku stal na prostem, v vogalu portona, ki je še edini ohranjen vhod na dvorišče domačije v Slapniku.²⁸

Pomen vode

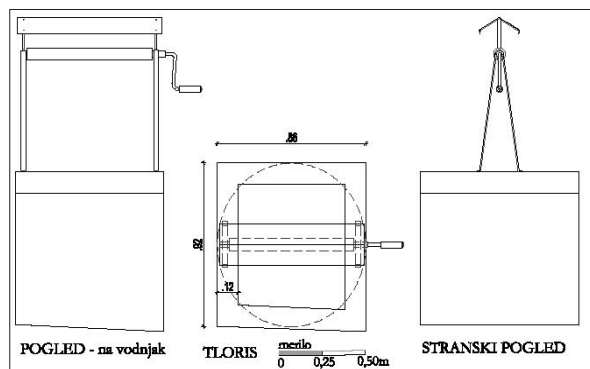
Lasten vodnjak so si lahko privoščili le premožnejši kmetje. Večina je vodo najprej uporabljala iz bližnjega studenca. Vodnjaki, v katere se iz streh

Dokumentirani vhodi v vinske kleti z ločnim zaključkom vhodnih vrat (izris: Alenka Ferfolja, 2019).

²⁷ ZVKDS OE Nova Gorica, Terensko delo, januar–marec 2019.

²⁸ Domačija Lajner, Erzetič.

Primer vodnjaka ob gospodarskem poslopju Slapnik 2 (izris: Katja Kosič, 2019).

zbira kapnica, so stali v bližini stanovanjske hiše. O pomenu in dragocenosti vode v Slapniku pričata ohranjena vodnjaka, ki stojita na domačiji Hrast in Skalar. Vodnjak sestavlja podzemni valjasti del, kjer se zbira kapnica, zgornji del vodnjaka pa je pozidan in ometan. Za zajemanje vode je služil nastavek za škripčevje oziroma vreteno.

Na severnem robu vasi stoji vodni zbiralnik iz leta 1916. Takrat je italijanska vojska v vasi položila prve vodovodne cevi. Podoben vodni zbiralnik stoji jugovzhodno nad Slapnikom. Oba rezervoarja sta betonske izvedbe, pravokotne tlorisne oblike in krita z banjastim obokom.²⁹

Severovzhodno od Slapnika, ob stari pešpoti, je ohranjen t. i. *zdenec* – izvir vode –, kamor so hodili po pitno vodo. *Zdenec* so v drugi polovici 20. stoletja obzidali.³⁰

Edino betonsko napajalno korito pravokotne tlorisne oblike in recentne izdelave v vasi je ohranjeno ob ruševini hiše Slapnik št. 6. Po pričevanju je bilo v vasi več kamnitih napajalnih korit.³¹

Stenske poslikave

Poleg kamnoseškega okrasja o pomenu in značaju objekta govorijo tudi slikarije na fasadah. V Slapniku sta dokumentirana dva primera stenske poslikave, ki sta v nadstropju glavnega pročelja hiš Slapnik št. 2 in Slapnik št. 5. V primerjavi s stenskimi slikami na fasadah hiš in gospodarskih objektih iz Posočja, kjer so navadno upodobljeni različni svetniki oziroma zavetniki (sv. Florijan, sv. Jurij, Božjepotna Devica Marija, Križani ...), sta slikariji atipični, ker ni upodobljena značilna sakralna motivika priljubljenih zavetnikov. V enem primeru je na hiši v Slapniku v barvi oker narisani križ, levo in desno od njega pa črti polkrožne oblike, domnevno črki *g* in *b*, v spodnjem delu pa *m*. V drugem primeru je narisana t. i. roža vetrov oziroma pentagram, ki po ljudskem verovanju ljudi in živino obvaruje pred nevšečnostmi, simbolizira posebno moč ter odpira vrata do skrivnosti. V dveh primerih smo dokumentirali še v omet vrezan

Hiša Skalarji s stensko poslikavo (foto: Andrejka Ščukovt, izris: Katja Kosič, 2019).

²⁹ ZVKDS OE Nova Gorica, Terensko delo, januar–marec 2019.

³⁰ ZVKDS OE Nova Gorica, Mapa Slapnik in terensko delo, januar–marec 2019.

³¹ Ustni vir: Franko Markočič, Nova Gorica.

Domačija Slapnik št. 5 s stensko poslikavo (foto: Andrejka Ščukovt, 2010).

motiv t. i. šivanega roba in narisane okenske okvir. V več objektih je v bivalnih prostorih dokumentirana dekorativna poslikava s *šablonami* in *valjčki*. To so ponavljajoči se vzorci, ki imajo estetsko vrednost.³²

Krajinski elementi

K oblikovanju grajenega prostora domačij so veliko prispevali naravni krajinski elementi, kot so trte in sadna drevesa ter razne okrasne zelene površine. Med grajene krajinske elemente uvrščamo na primer latnike in podporne zidove. Mediteransko zelenje z latniki za trte in sadno drevje je raslo na osončeni legi, ob glavnih fasadah stanovanjskih in gospodarskih objektov. Sadovnjaki in vrtovi pa so stali na jugozahodni strani naselja in so omogočali prepletenost ter postopen prehod bivalnega prostora domačije v odprt prostor.

Podporni zidovi so pomemben horizontalni poudarek v krajini. Tehnika zidanja je suhozidna, iz neobdelanega lokalnega kamna, z zgoraj ravnim zaključkom. Podporni zidovi so se prilagajali konfiguraciji terena, stali so ob poti skozi vas in ob starih poteh, ki so Slapnik povezovale s sosednjimi kraji.

Dokumentiran zunanji tlak na starih poteh je izveden v naravno podlago s pokončno nabitimi

kamnitimi ploščami brez veziva. Material je iz lokalnega okolja, različnih oblik, dimenzij in debelin. Vmesni prostor med kamnom je zatravljen in zarasčen. Tlak na dvoriščih je bil podoben.

Strelna postaja

V 19. stoletju so vinogradnikom pridelok zmanjševale pozebe, suše ali trtne bolezni. Veliko škode v vinogradu je naredila tudi toča. Zato so proti koncu 19. stoletja v kranjskih, štajerskih in goriških vinorodnih okoliših začeli streljati proti toči, da bi tako močno pretresli oblake toče, tako da bi namesto toče pričel padati dež. Tik nad vaškim jedrom Slapnika so v ta namen postavili strelna postajo, kjer so spravili možnarje in smodnik. Objekt je bil manjša stavba, pozidana iz grobo obdelanih gradnikov iz flišnega peščenjaka, pravokotne tlorisne oblike, ki jo je pokrivala dvokapna korčna streha. Danes je strelna postaja v ruševinah.³³

Zaključek

Po drugi svetovni vojni so prebivalci Slapnika zaradi izgube trga za prodajo pridelka v Čedad in Krmin v sosednji državi Italiji, zaradi spremenjenih

³² ZVKDS OE Nova Gorica, Mapa Slapnik in terensko delo, januar–marec 2019.

³³ ZVKDS OE Nova Gorica, Terensko delo, januar–marec 2019.

Pogled na Slapnik (foto: Andrejka Ščukovt, 2019).

političnih in gospodarskih razmer v novi jugoslovanski državi in tudi zaradi neurejenih cestnih povezav pričeli postopoma zapuščati vas. Izselili so se v okolico Gorice v Italiji, nekateri so odšli tudi v Avstralijo. Mnogi so se naselili v okolico Nove Gorice.

Objekti v vasi danes niso predelani, zato so, kar zadeva pričevanje o kontinuiteti načina življenja od 19. do prve polovice 20. stoletja, redkost v briškem prostoru. Slapnik predstavlja tudi vpogled v način kmečkega življenja, še posebej v delovni in letni cikel, ki je izhajal iz soodvisnosti z naravnim okoljem in nam omogočil razumevanje tako nesovne kot materialne kulturne dediščine območja.

Slapnik je popolnoma izpraznjena vas od leta 1985, ko se je izselila zadnja prebivalka. Zaradi nezdrževanja daje vtis zanemarjenosti. Dve domačiji, Slapnik št. 7 in št. 6, sta v celoti porušeni. Na preostalih strehah in fasadah že dolgo niso bila izvedena obnovitvena ali vzdrževalna dela. Vdrte strehe in luknje v strehah pa so pripomogle k porušenju stropnih konstrukcij, namakanju nosilnih konstrukcij, luščenju ometov in poškodovanju notranje opreme. Na fasadah je še rastje, ki dodatno vpliva na degradacijo materiala.

Zavedamo se, da se časi spreminjajo in da nekaterih kulturnih spomenikov ne bo mogoče ohraniti. Kljub zapuščenim in izropanim hišam, k propadanju hiš je pripomogla tudi človeška grabežljivost, ima Slapnik še vedno čitljivo naseljitveno in bivanjsko

kontinuiteto, z ohranjenim prepletom materialnih, družbenih in gospodarskih razmerij skozi čas, ki predstavljajo tudi identiteto Brd.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 179, Franciscejski kataster za Primorsko, 1811–1869.

SEM – Slovenski etnografski muzej

Fotografije in risbe dokumentacijskega oddelka t. i. Orlovih ekip, 1953. Goriška Brda, Teren 10.

ZVKDS OE Nova Gorica – Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, območna enota Nova Gorica

Delovna skupina za naselbinsko dediščino ZVKDS: *Navodila – splošne strokovne usmeritve za določanje kulturnovarstvenih pogojev za nezahtevne posege na objektih in območjih kulturne dediščine po Uredbi o vrstah objektov glede na zahtevnost (Ur. l. RS, št. 37/08, 99/08)*. Ljubljana, interno gradivo, 10. 2. 2011.

Kosič, Katja in Ščukovt, Andrejka: *Konservatorske smernice za ohranjanje in varovanje naselbinskega*

spomenika Slapnik – Vas, EŠD 4760. Usmeritve za obnovo vasi I. del in Usmeritve za obnovo objektov II. del. ZVKDS, območna enota Nova Gorica, 2019.

Mapa Slapnik – Vas, št. EŠD 4760: terenski zapiški, fotografije, risbe.

Terensko delo, januar–marec 2019.

USTNI VIR

Franko Markočič (1956), rojen v Slapniku, upokojenec, Nova Gorica

LITERATURA

Bratina, Patricija in Fikfak, Alenka in Gomiršek, Tanja in Ščukovt, Andrejka: *Briška hiša. Katalog k stalni razstavi v Šmartnem*. Dobrovo: TD+M biro, 2015.

Dular, Andrej: Vinogradništvo na Slovenskem v 19. stoletju. *Slovenski etnograf* 33/34, 1988/90, str. 61–82.

Gomiršek, Tanja: Bivanjska kultura jugovzhodnih Brd v predmarčni dobi. *Kronika* 61, 2013, str. 273–286.

Gomiršek, Tanja: Speča Trnjulčica se že prebujala. *Briški časnik* 23, št. 94, 2019, str. 39–41.

Medvešček, Pavle: Osvatina – poganski ogenj. *Etnolog* 53, 1992, str. 153.

Prinčič, Aleš: *Arhitekturni izris stavb vasi Slapnik. Prenova arhitekturne dediščine. Tipologija in identiteta naselja Slapnik* (diplomska naloga). Fakulteta za arhitekturo, Univerza v Ljubljani, 1983.

Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (1804)*. Zvezek 3. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1997.

Reja, Magda in Sirk, Tatjana: *Briška kuhinja. Kuhinja in kulinarčna kultura v Goriških Brdih*. Ljubljana: Viharnik, 1997.

Sivec, Iva: Slapnik, draga vas domača ... Pretresljivo lepo in zapuščeno. *Goriška*, 16. 5. 2007, št. 5, str. 7.

Ščukovt, Andrejka: Kuhinja v Vipavski dolini v luči razvoja ognjišča in spreminjanja hišnih tipov. *Kronika* 55, 2007, str. 423–432.

Šolar, Blaž: *Idejna zasnova razpršenega hotela v vasi Slapnik* (diplomska naloga). Fakulteta za arhitekturo, Univerza v Ljubljani, 2014.

Vilfan, Sergij: Izročilo o kolonatu v Goriških Brdih. *Etnolog* 53, 1992, str. 137–151.

SPLETNI VIRI

<https://www.hribi.net/gora/korada/26/870>

<https://mapire.eu/en/euenmapfirstsurveylayers/>

<https://www.geoprostor.net/piso/Brda/>

S U M M A R Y

The village of Slapnik in the Goriška brda

The article at hand sheds light on the principle of the spatial setting of the Slapnik settlement, the architecture and building typology of the village, the interplay of the lifestyle of its inhabitants with nature, and the work of master craftsmen who employed their skills and practices in building the settlement with the use of local materials.

Slapnik is a settlement in the Zgornja Brda which, due to its setting, fits well into the cultural landscape. A unique settlement in the Goriška brda region due to its urban concept and architecture, it was proclaimed the cultural monument of local significance. The oldest known information indirectly relating to Slapnik dates to the fifteenth or, rather, sixteenth century. The village experienced its greatest demographic growth at the turn of the twentieth century, when it counted about twenty building plots in the settlement itself and twenty-six land plots in its surroundings. Constructed strictly from stone, most buildings had more than one storey and they were accessible via interior or exterior staircases. Apart from the residential building, the typical homestead also comprised a wine cellar, a stable with a barn/a haybarn, a pigsty, a storage room for crops and meat products, a henhouse, and a woodshed. Most stables with haybarns, cellars, storage rooms, and woodsheds were freestanding buildings. Large agricultural surfaces were represented by vineyards and forests, followed by hay and grazing meadows. There were some fields and vegetable gardens. Courtyards only formed part of major homesteads.

Given its recognized cultural importance, we conclude that the houses with emphasized stone architectural elements were constructed deliberately. They are exposed to the sun and protected from unfavourable weather conditions, especially gale. Other important preserved buildings in the village are *spabnjenci* (outdoor kitchens) and wine cellars reflecting the characteristic local lifestyle at that time.

Today, the village is left abandoned, and the buildings are falling to ruin. Slapnik witnessed the greatest emigration after the Second World War, on the demarcation of the state border between Italy and Yugoslavia causing farmers to lose their crops market. Life in Slapnik became hard and the road network to connect the village with its Slovenian hinterland was never built. The last inhabitants left the village after the Friuli earthquake in 1976 and in the early 1980s.

Slapnik has recently come into the limelight at the announcement that the village would be the site of filming a reality show.

Vhodni porton na domačiji Slapnik št. 7 in št. 8 (foto: Andrejka Ščukovt, 2018).